

A protestáns napilap kérdése Magyarországon, 1890–1918*

Klestenitz Tibor

A hazai protestáns sajtó története mindmáig igen kevésbé vizsgált területnek számít. A rendszerváltás óta öröndetesen szaporodó egyháztörténeti kutatások ugyan megvilágítottak egyes részproblémákat, ám rendszeres sajtótörténet megírására vagy tartalomelemzésre azóta sem történt kísérlet.¹ Ez azért is sajnálatos, mert a kiaknázatlan sajtóanyag hatalmas terjedelmű: csak az 1867 és 1918 között megjelent református sajtó mintegy százötven címet foglal magába.² A legfontosabbnak a hivatalos jellegű, magas példányszámú egyházkerületi lapok számítottak, amelyek tartalma erősen ellenőrzött volt, ám ezek mellett egyre nagyobb jelentőségre tettek szert a különböző magánkiadású lapok.³ Jelen tanulmány arra vállalkozik, hogy a kor sajtótörténetének egy még nem tárgyalt problémájára, a protestáns politikai napilap hiányára hívja fel a figyelmet, és feltárja a kérdés történetét a dualizmus válságperiódusára összpontosítva.

1890 azért is jelenthet megfelelő kezdőévet a vizsgálat számára, mivel az ekkor kirobbanó egyházpolitikai küzdelem⁴ számos protestáns véleményformálót ösztönzött arra, hogy felülvizsgálja a protestantizmus és a nyilvánosság viszonyáról alkotott elképzeléseit. A protestantizmus a szabadelvűség előfutáraként és a nemzeti liberalizmus szövetségeseiként hagyományosan a nyilvánosság rokonszenvét élvezhette, ez azonban – számos szerző benyomása szerint – 1890-ben megváltozott, hiszen úgy találták, hogy a katolicizmus ultramontán áramlatai jóval sikeresebben tudták befolyásolni a hivatásos véleményformálókat és rajtuk keresztül a nyilvánosságot. A *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* szerkesztője ezért például azt sürgette hittestvéreitől, hogy tanuljanak a klerikalizmustól, amelynek „a sajtónál mindenütt vannak bizalmi emberei”.⁵ A lap egyik publicistája szerint a protestánsok „a nemzeti kultúra vezetőiből harmadnegyed rangú kultúrtényezővé” süllyedtek le, hiszen nem tudtak lépést tartani a sikeresen modernizálódó, számos társadalmi egyesületet létreho-

* A tanulmány a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal támogatásával (azonosító: 124418) készült.

¹ KISS RÉKA: Identitásépítés a magyar református sajtóban a XX. század első felében. A Református Figyelő példája. In: A sajtó kultúráközvetítő szerepe 1867–1945. Tanulmányok. Szerk.: Paál Vince. Bp., 2014. 81. p.

² CZEGLE IMRE: A református egyház időszaki sajtója. In: Tanulmányok a Magyarországi Református Egyház 1867 és 1978 közötti történetéből. (Studia et Acta Ecclesiastica V.) Főszerk.: Bartha Tibor – Makkai László. Bp., 1983. 204. p.

³ MOLNÁR SÁNDOR KÁROLY: „Föl barátim!” A magyar református egyház belső élete az 1880-as években Alexander Neil Somerville körútjának tükrében. Debrecen, 2014. (Kézirat. Doktori értekezés az egyháztörténet körében. Debreceni Református Hit-tudományi Egyetem.) 55–56. p.

⁴ SALACZ GÁBOR: A magyar kultúrharc története, 1890–1895. Bécs [Pécs], 1938.; CSÁKY, MORITZ: Der Kulturkampf in Ungarn. Die kirchenpolitische Gesetzgebung der Jahre 1894/95. Graz–Wien–Köln, 1967.

⁵ Szerkesztői megjegyzés a következő cikkhez: SZENDY LAJOS: Napi sajtónk és a protestáns ügyek. In: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1891. november 1. 1429. p.

zó és intenzív sajtótámogatást megvalósító katolikusokkal.⁶ A lapnál úgy találták, hogy a polgári sajtó képviselői „a legújabb időben egymásra licitálnak a magyar klérus s kivált a főpapság dicséretében”, aminek döntő szerepe volt abban, hogy az ultramontánok vérszemet kaptak és hadat üzentek a kormánynak, illetve a protestantizmusnak.⁷

Mindez lényegében a katolikus táborban élő felfogás pontos tükörképének felelt meg, hiszen az ultramontán irányzat képviselői meg voltak győződve arról, hogy a teljes magyar sajtó – engedve a kormányzati korrupciónak – a liberálisok álláspontját támogatja.⁸ Ennek magyarázata, hogy az egyházpolitikai küzdelem felfokozott légkörében a különféle ideológiai táborok az „ostromlott vár”-mentalitás, az elnyomás és üldözöttség tudatának kialakításával igyekeztek megteremteni a csoporttudatot saját híveik körében.⁹

A probléma megoldására a protestáns nyilvánosság fórumain azonnal felmerült az igény egy saját napilap megindítására. Abaújszántó református lelkésze, Czékus László például már 1890-ben javaslatot tett publicisztikájában egy politikai napilap alapítására, amelytől azt várta volna, hogy – ellentétben a végtelenen elfogultnak ítélt katolikus *Magyar Állammal* – semleges vitafórumot nyújtson a protestánsokkal rokon- és ellenszenvező véleményeknek. Azt is kérte ugyanakkor lelkésztársaitól, hogy addig is bojkottálják az ultramontán színezetű sajtót. A Szatmárnémeti városában megjelenő *Reformátusok Lapja* szinten úgy ítélte meg, hogy a jövő napilapnak nem szabad kifejezetten felekezeti irányt szolgálnia, ehelyett inkább a liberális protestantizmus értékeit kellene képviselnie.¹¹

A tervezetők számára a katolikus kihívás mellett fontos szempontot jelentett a belső egyházi szükségletek kielégítése is. Kecskeméthy István református lelkész például úgy érvelt egy népies napilap indítása mellett, hogy ennek segítségével az elidegenedő hívekben is érdeklődést lehetne kelteni az egyház mindennapi élete iránt. „Ha megismernék híveink egyházunkat, érdeklődnének is iránta, szeretnék is, és ami fő és egészséges fejlődésre és a megélhetésre okvetlenül szükséges: benne élnének, nem úgy, mint most” – vélekedett.¹² Egy pályatársa arra hívta fel a figyelmet, hogy az átlagemberek szívesen politizálnak, ezért egy politikai napilap indítása – ahogy szerinte a katolikus példa is igazolta – segít a hívek művelt rétegeinek megszólításában és megnyerésében az egyházi élet számára.¹³

⁶ B. J.: Tűnődések egyházi állapotaink felett. In: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1890. március 30. 387. p.

⁷ Sz. F.: A féket vesztett ultramontanizmus. In: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1890. augusztus 31. 1099. p.

⁸ KLESTENITZ TIBOR: A katolikus sajtómozgalom Magyarországon, 1896–1932. Bp., 2013. (továbbiakban: KLESTENITZ, 2013.) 42–43. p.

⁹ ENYEDI ZSOLT: Politika a kereszt jegyében. Egy politikai szubkultúra természetrajza. Bp., 1998. 27. p.

¹⁰ CZÉKUS LÁSZLÓ: Catholicae res. In: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1890. november 30. 1635. p.

¹¹ Lapszemle. *Reformátusok Lapja*, 1892. október 29. 6. p.

¹² KECSKEMÉTHY ISTVÁN: Amit nem a zsinattól várunk. In: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1890. augusztus 10. 6. p.

¹³ NAGY ISTVÁN: Evangelizáció a sajtó útján. In: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1892. június 30. 435. p.

Az evangélikusok körében szintén megjelentek hasonló vélekedések. Andorka Gyula világi felügyelő szerint például: „A sajtó nagy része ma már pusztán pártérdeket szolgál s igen sokakra az már kenyérkereset, azért az elvek harca helyébe a személyes küzdelem lép, s a közjó a pártérdek alá helyeztetik. Azért magyar sajtónk ritkán igazságos – de hogy mi irántunk, evangélikusok iránt a sajtó legnagyobb része igazságtalan, ezt mindennap érezzük. Különösen tör ellenünk a sajtó azon része, mely sovinszta irányú.”¹⁴ Az evangélikus véleménynyilvánítók többnyire abban is egyetértettek a reformátusokkal, hogy a napilap megindítását közös protestáns alapon látták volna megvalósíthatónak. Ennek hátterében az ultramontán irányzattal szembeni összefogás igénye, a protestáns unió elképzelése húzódott meg.¹⁵ A hamarosan jelentős egyházi karriert befutó lelkész, Raffay Sándor például a reformátusok és az unitáriusok bevonásával képzelte el a közös napilap létrehozását.¹⁶ Zelenka Pál, a tiszai egyházkerület püspöke pedig 1891-ben megjelent kötetében leszögezte:

„Régen érzett baj az, hogy a 3 millióból álló prot. egyház hazánkban nem használja fel a szabadsajtó előnyét. Nincs oly politikai lap közege, ahol a mind sűrűbben jött támadások ellen ügyesen és gyorsan védve magát, ismertesse egyházaink helyzetét, törekvéseit egyúttal. Egyházi hetilapjaink s az ott közlöttek a politikai napilapok által csekély figyelemre méltattatnak [...] Gondoskodnia kellene a két zsinat képviselőinek a zsinati tárgyalásokat hűen és naponta közlő napilapról. Ebből aztán az elkerülhetlenül szükséges politikai napilap a maga nyomdájával együtt kifejlődhetnék.”¹⁷

A kötet mellékleteként közölték Forster Rezső nyomdavállalkozó javaslatát a Thurzó Magyar Protestáns Irodalmi és Nyomdarészvénytársaság létrehozásáról, amely negyedmillió forint alaptőkével indult volna, és amely tízezer példányban megjelenő politikai napilapot is kiadott volna.¹⁸

A lelkesedés azonban nem maradt tartós. Andorka 1892 őszén arról számolt be, hogy noha az evangélikus zsinat több résztvevője magánbeszélgetések során a sajtó nagy részének protestánsellenes és illiberális irányával szemben egy napilap indítását sürgette; a református és evangélikus zsinat közösügyi bizottságában viszont mindkét felekezet részéről az a nézet került többségbe, miszerint ez szükségtelen, tekintettel a sajtó nagyobb részének szabadelvű és protestánsbarát szellemére. A cikket közlő szerkesztőség megjegyezte, számos esetről van tudomása, amikor a protestáns vezéregyházak különféle aggodalmakra hivatkozva megtagadták a lapindítási törekvések támogatását. „Ha szükségünk van prot. napilapra, akkor az előállítására szükséges áldozatoktól sem szabad visszariadnunk” –

¹⁴ ANDORKA GYULA: A kultúr budget vita után. In: *Evangélikus Egyház és Iskola*, 1891. január 17. 21. p.

¹⁵ SZÁSZ LAJOS: A protestáns uniómozgalom története a dualizmus korszakában. In: *Egyháztörténeti Szemle*, 2017. 4. sz. 5–41. p., 21. p.

¹⁶ RAFFAY SÁNDOR: Helyzetünk – szükségünk. In: *Evangélikus Egyház és Iskola*, 1892. október 22. 367. p.

¹⁷ Az ev. ref. egyházzal közös ügyek – Zelenka Pál „Igénytelen javaslatok” című munkájából. In: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1891. december 20. 1699. p.

¹⁸ FORSTER REZSŐ: Válasz „egy falusi papocskának”. In: *Evangélikus Egyház és Iskola*, 1892. március 12. 83–84. p.

vonta le a következtetést.¹⁹ A *Reformátusok Lapja* szintén leszögezte, hogy az ügynek még meg kell nyerni a protestáns közvéleményt, a folyóiratokban, egyházi gyűléseken kell megérlelni az eszmét.²⁰

Ez az óvatosság a gyakorlat próbáját megtapasztalva igencsak indokoltnak tűnhetett, hiszen a lapalapítási törekvések komoly nehézségekkel szembesültek. Bartha Béla debreceni jogtanár például 1895-ben jelentette be, hogy *Órálló* című folyóiratát Budapestre kívánja költöztetni és napilappá készülni átalakítani, hogy „politikai pártoktól függetlenül, protestáns szellemben” gyakoroljon hatást az erkölcsökre, a társadalomra és a politikára, amit 7–8 ezer előfizető esetén már kivihetőnek látott.²¹ A terv azonban gyorsan kútba esett, sőt még a folyóirat kiadása is gazdaságtalannak bizonyult: 1896 elején, kétéves fennállás után megszűnt, és az utolsó számban a szerkesztő bevallotta, hogy több mint négyezer forintot fizetett rá az *Órállóra*.²²

A napilap ügye ugyanakkor az egyházpolitikai küzdelem befejeződését követően is gyakran szerepelt a protestáns nyilvánosság fórumain. Egy 1899-es belmissziói értekezleten például az a felvetés fogalmazódott meg, hogy a szükséges alaptőke összegyűjtéséig legalább azt lenne szükséges elérni, hogy a polgári napilapok megfelelő értesítéseket kapjanak a fontos egyházi eseményekről. Igaz, sokan ezt a szerény célkitűzést is nehezen elérhetőnek találták, hiszen gyakran még az egyházi lapok sem tudtak megfelelő hírforrásokhoz jutni.²³ A Lónyai utcai főgimnáziumban tartott protestáns konferencián Paulik János evangélikus vallásstanár elemezte a kérdést, elsősorban néplap alapítását sürgetve, amit első sorban a gyorsan nagy népszerűséget szerző filléres sajtó²⁴ és a ponyvairotta „erkölcsrontó irányzatával” indokolt. Véleményével egyetértett Szóts Farkas, a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* szerkesztője is, aki – attól tartva, hogy nem lenne elég olvasó – egyelőre lehetetlennek tartotta a napilap elindítását. Úgy vélte azonban, hogy a hithű, öntudatos protestáns olvasóréteg megteremtését az egyházak fel tudják gyorsítani azzal, ha traktátusok és vallásos népies lapok kiadásával a megfelelő irányba befolyásolják a hívek gondolkodását.²⁵

A kérdés egy hivatalos fórumon is szerepelt: a tiszántúli református egyházkerület értekezlete 1898 szeptemberében albizottságot küldött ki vizsgálatára, a testület azonban nem látta adottnak a feltételeket egy politikai napilap kiadásához. A határozattal szembeszállva az albizottság tagja, Váradi Zsigmond jogász külön tanulmányban fejtette ki véleményét. Eszerint a protestantizmus versenyhátrányba került Magyarországon, mivel nem ismerte fel a modern életből fakadó központosítás döntő szerepét –

¹⁹ ANDORKA GYULA: Van-e szükségünk protestáns napilapra? In: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1892. október 20. 688–689. p.

²⁰ Lapszemle. In: *Reformátusok Lapja*, 1892. október 29. 3. p.

²¹ Az *Órálló* Budapestben. In: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1895. január 3. 14. p.

²² Az *Órálló* megszűnt. In: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1896. február 2. 80. p.

²³ A budapesti belmissziói értekezlet. In: *Dunántúli Protestáns Lap*, 1899. március 19. 187. p.

²⁴ KLESTENITZ TIBOR: A politikai bulvársajtó megjelenése – egy új műfaj a budapesti sajtópiacon. In: A vélemény-sajtótól a tömegsajtóig. Fejezetek a magyar újságírás történetéből. Szerk. Klestenitz Tibor – Paál Vince. Bp., 2017. 127–128. p.

²⁵ A protestáns konferencia. In: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1899. március 19. 189–190. p.

ellentétben a pápaság által egyre erőteljesebben egységesített katolikus világegyházzal. Váradi szerint a katolicizmus mintaszerűen használta fel a sajtót is, amely „mint millió láthatlan kapocs köti össze az egyébként elszigetelőség szétválasztott embereket s a régibb századok agitatív ténykedései valódi kis tavaszi szellők a modern társadalom ama nagy szociális népmozgalmához képest, melyeket a sajtó létesített”. Míg a magyar katolikusok nagy anyagi áldozatok árán már országos és egyházmegyei szinten is számos lapot tartanak fenn, addig „a protestantizmus nálunk még nem vette észre sem előbbi eszközeinek divatból kimenését, sem az új eszköz létetű fontosságát”. Váradi elsősorban a protestáns sajtó struktúrájával volt elégedetlen: „Létező lapjaink ugyanis, amellett, hogy a kerületi rendszer kifejezői, inkább egyházi jellegűek. Bizonytalán ők maguk sem hiszik, hogy ily mai szerkesztésmód mellett hivatva volnának a protestáns közönség egész tömegében elterjedni. Ehhez az volna szükséges, hogy a nagy tömegeket érdeklő kérdésekről beszéljenek és a nagy tömegek hangján szólaljanak meg” – írta. Ezért rögtön két napilap indítását látta szükségesnek: az értelmiség számára egy politikai hírlapot, valamint a széles tömegek megszólítására egy néplapot. „Foglalkoznunk kell protestáns hitsorosaink minden bajával. Nem szabad becsuknunk előtte sem füleinket, sem ajtónkat. Azt mondván neki, hogy földi bajaival nem foglalkozunk, elküldtük őt magunktól egész lelkével együtt. E célból mindenekelőtt sajtóra és legalább egy országos néplapra van szükségünk” – vélte. Ezután sorba vette azokat az okokat, amire hivatkozva az egyházkerületi albizottság elvetette a napilap ötletét. Azt a félelmet, hogy a protestáns lap idővel valamelyik politikai párt eszközévé válna, irreálisnak találta, már csak azért is, mert a protestáns közönség tagjai maguk is megosztottak politikailag. Azt az ellenvetést, hogy a lap irányítását a hivatalos egyház nem vállalhatja magára, indokoltan ítélte, de úgy vélte, hogy ezt a problémát könnyen megoldhatják, ha a szerkesztőség felügyeletét egy, az egyházkerületek által e célra Budapestre kiküldött bizottság töltené be. Váradi szerint a napilapot semmiképpen sem szabad magánkezdeményezésre bízni, hiszen azt csak az egyház intézményes támogatásával lehet sikerre vinni. Bár a bizottság becsülését a szükséges alaptőke 200–250 000 forintos összegéről túlzónak találta, úgy vélte, hogy nem szabad visszariadni az áldozat nagyságától, sem az alapítás nehézségeitől. A két lap megindítását egyszerre kívánta, azonban – óvatosságból – úgy vélte, hogy kezdetben hetilapként kellene kiadni őket, amíg a szükséges számú előfizető összegyűlik. Az ellenzők meggyőzése érdekében pedig kijelentette:

„Eddigi hetilapjaink előfizetőinek csekély számára senki se utaljon, mert ezeknek sem országos, sem társadalmi és politikai tartalmuk nincsen és tisztán egyházi lapok, melyek a nagyközönség s főleg a prot. olvasó igényeit ki nem elégítik. Ellenben a tapasztalat azt mutatja, hogy Magyarországon minden oly lap megél, mely erőteljesen követeli a haladást a nemzetnek, az igazságot mindenkinek s a szabadságot a mindenneknél is többnek: a gondolatnak és a léleknek.”²⁶

²⁶ VÁRADI ZSIGMOND: Protestáns napilap érdekében. In: *Protestáns Szemle*, 1900. 154–172. p.

A cikk komoly visszhangot váltott ki: A baranyai református lelkészek egyesületének elnöke, Morvay Ferenc például támogatásáról biztosította elgondolásait, hiszen a politikai lapot alkalmas eszköznek találta a protestáns közvélemény egyesítésére.²⁷ Váradival Szóts Farkas is egyetértett abban, hogy a napisajtó megteremtése teljes összefogást igényel, és addig nem lehet eredményt remélni, „amíg a mostani szakadozottság tart s a kerületek és vidékek partikuláris érdekei, egyes teológiai iskolák apróceprő széthúzó erői uralkodnak a protestáns sajtóban”. Úgy vélte azonban, hogy a tervezett napilapnak egyáltalán nem lenne szabad pártpolitikával foglalkoznia, hiszen az a potenciális olvasótábor megosztásával járna. Inkább – francia példákra hivatkozva – egy olyan egyháztársadalmi napilapot tartott volna ideálisnak, amely a napi politikát csak regisztrálja, de a fő súlyt a tudományos, művészeti, szépirodalmi, iskolaügyi, gazdasági és más közéleti eseményekre helyezi.²⁸

Kisvártatva, 1900 februárjában komoly következménnyel járt a protestáns nyilvánosságra nézve a *Magyar Szó* című napilap megindulása, amely Bánffy Dezső volt miniszterelnök politikájának támogatására jött létre, a nemzeti elköteleződés, a sovinizmus, illetve a klerikalizmus elleni küzdelem jelszavait címoldalára tűzve.²⁹ A szerkesztőség – pártpolitikai céljainak követése mellett – magára vállalta a református lelképásztorok szóvivőjének szerepét,³⁰ és a fővárosi újságírók szerint olvasói elsősorban a vidéki kálvinista lelkészek köréből kerültek ki.³¹ A szerkesztőség ugyanakkor – katolikus támadások nyomán – hamarosan kijelentette, hogy nem áll felekezeti alapon, és nem kívánja egy protestáns politikai párt előkészítését.³²

Közelebbről vizsgálva azonban egyértelművé válik, hogy a protestáns közönség megosztottan viszonyult az új szereplő megjelenéséhez. Különösen ellenségesen ítélte meg a napilapot a szlovák nemzetiségű evangélikusok szószólója, az *Evangélikus Egyházi Szemle*, amelynek szerzője kijelentette:

„A *Magyar Szó* a legbrutálisabb sovinizmus hirdetője – s már mint ilyen sem lehet protestáns, mivel az igazi protestantizmus az anyanyelv jogosságát elismeri. De meg egy letűnt erkölcstelen korszak újból életre kelése mellett harcol. Szüksége van a protestánsokra, a prot. egyházakra, melyek hamis jelszavak mellett már többször engedték magukat politikai harcba bevolni – és magukat megcsaltni.”³³

A *Sárospataki Lapok* szerzőjének véleménye szerint inkább a *Magyar Szónak* volt szüksége a protestánsokra, nem pedig fordítva. Bánffyt ugyan

²⁷ Baranya-Sellye-vidéki református egyházi értekezlet. In: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1900. május 6. 280–281. p.

²⁸ SZÓTS FARKAS: Protestánsok egyházi tömörülése. In: *Protestáns Szemle*, 1900. no. 623–625. p.

²⁹ Magyar politika. In: *Magyar Szó*, 1900. február 2. 1. p.

³⁰ MONTÉTY, HENRI DE: Félreértésekből politika? Clemenceau és a Magyar Szó. In: *Kommentár*, 2011. 5. sz.

³¹ KRÚDY GYULA: Ady Endre éjszakái II. Hitviták a Három Hollóban. In: *Nyugat*, 1925. 5–6. sz.

³² Protestáns néppárt. In: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1900. április 8. 222. p.

³³ Sz.: Protestáns napilap. In: *Evangélikus Egyházi Szemle*, 1900. február 28. 46. p.

valóban jó kálvinistának tartotta, amit azonban felülírt a szemében az a tény, hogy pártpolitikus, a dualista rendszer embere, aki tökélyre vitte a „választási párthatalmi kormányrendszert”.³⁴ Sokan elégedetlenkedtek Bánffy napilapjának publicisztikájával is, amelyet túlságosan személyeskedőnek ítélték, és úgy látták, hogy ez a protestantizmus tekintélyét is veszélyezteti. Egy kritikus szerint például a protestáns hírrovat felületes és igaztalanul támadó volt, a „hallgattassék meg a másik fél” elvét pedig csak tessék-lássék alkalmazta.³⁵ A *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* a problémák miatt meg is tagadta az előfizetési felhívás közlését. Egy év múlva ugyanakkor – miután úgy ítélte meg, hogy a *Magyar Szó* időközben lehiggadt, megkomolyodott – mégis hajlandó volt közölni a hirdetését.³⁶

A lap ügye 1903-ban ismét komoly vitákat gerjesztett, miután a *Magyar Szó* huszonöt koronás névértékű részvények kibocsátásával vállalatot alapított egy saját nyomda létrehozása érdekében, és ehhez igyekezett a protestáns lelkészek segítségét is igénybe venni. Sokan kiálltak a kezdeményezés mellett: Raffay Sándor szerint például a szerkesztőség bebizonyította, hogy önzetlenül szolgálja a protestáns ügyet, az esetleges kifogások alaptalanok.³⁷ A tiszai evangélikus³⁸ és a tiszántúli református egyházkerület³⁹ lelkesen csatlakozott a lap felhívásához, és a lelkészeket felkérték a kezdeményezés támogatására. A dunántúli református egyházkerület viszont elvetette a kérést, amit azzal indokolt, hogy célszerűtlen lenne, hogy az egyház hivatalos formában „bármely politikai irányzathoz csatlakozzék, s ezúton akár a politikai irányzatért, melyet a lap követ, akár azokért az anyagi veszteségekért, melyek a lapot érhetik, az egyház mint ilyen felelősségre vonható legyen”. Az érvelés szerint az egyházi támogatás a lapot is kellemetlenül érintheti, mert csökken függetlensége és ezáltal közéleti befolyása, továbbá egy ilyen döntés megosztaná a protestáns közösséget is, mivel „a prot. egyház tekintélyes része e lap politikai irányát ma sem teszi teljesen a magáévá”.⁴⁰

A napilap ügye még 1907-ben, az Országos Református Lelkészegyesület alakuló ülésén is komoly feszültségeket okozott: Csia Kálmán előadó ugyanis ki kívánta mondatni a gyűlésen egy politikai napilap (továbbá egy egyesületi közlöny) megindítását, az előkészületek megtételére egy sajtóügyi bizottság kiküldését, országos gyűjtés megindítását, a lelkészegyesület tagjainak felkérését arra, hogy az előzetes költségek fedezésére fizessék be államadójuk 10%-át, továbbá a napilap létrejöttéig a *Magyar Szó* támogatását. Az utolsó pont hatalmas, csaknem két óráig húzódó vitát eredményezett. A beszámoló szerint a *Magyar Szó* hangvétele ugyanis teljesen elriasztotta magától a protestáns papság legnagyobb részét, ám egy hangos

³⁴ Protestáns napilap. In: *Evangélikus Egyházi Szemle*, 1900. február 28. 62–63. p.

³⁵ G. SZABÓ MIHÁLY: A kerületi közlönyök és a Magyar Szó. In: *Dunántúli Protestáns Lap*, 1904. szeptember 11. 625–626. p.

³⁶ A Magyar Szó-ról. In: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1901. október 6. 640. p.

³⁷ RAFFAY SÁNDOR: Protestáns sajtó. In: *Evangélikus Egyház és Iskola*, 1903. január 1. 1–2. p.

³⁸ A tiszai ág. hitv. evang. egyházkerület Iglón 1903. évi augusztus 25–28. napjain megtartott közgyűlésének jegyzőkönyve. Miskolc, 1908. 40. p.

³⁹ Protestáns nyomda. In: *Szatmár*, 1903. február 7. 1. p.

⁴⁰ A Dunántúli Ev. Ref. Egyházkerület 1903. évi április hó 15–16. napjain Komárom városában tartott rendkívüli közgyűlésének jegyzőkönyve. Pápa, 1903. 5–6. p.

kisebbség ennek ellenére mégis támogatandónak ítélte azt. A gyűlés végül 27 szavazattal 21 ellenében elfogadta az előadói javaslatot azzal a kibővítéssel, hogy a *Magyar Szónak* addigi fáradozásaiért köszönetet mondott. „Könnyen meglehet, hogy sokakat elidegenít a lelkészegyesülettől és már az első lépésnél megbénítja az egyesület működését és szépen indult hódítását” – vélekedett a szaksajtó.⁴¹ A kérdés azonban kiszáradva „magától” megoldódott, hiszen a *Magyar Szó* 1907-ben megszűnt, így a protestáns sajtóügy iránt érdeklődőknek eggyel kevesebb megosztó tényezővel kellett megbirkózniuk. Hamarosan kiderült, hogy az ORLE a gyakorlatban nem vállalkozik nagyszabású sajtótervei végrehajtására, az egyesület a napilap megindítását alapvetően a tervezett Protestáns Szövetség munkájától várta.⁴²

Az érdeklődés középpontjába ezért a következő években egy realisabb és jóval költséghatékonyabb terv, a protestáns sajtó összefogása és a polgári lapok hírelátásának javítása került. Hamar István református teológus, a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* szerkesztője 1907-ben úgy vélte, hogy a nagyszámú új protestáns folyóirat megjelenése valójában nem fejlődést jelent, hanem az erők megosztását, hiszen „ezeknek az orgánumoknak a munkásai vagy csupán a helyi érdekeknek szolgálnak, vagy pedig az életbevágó kérdések tárgyalásában ellentétes utakon járnak”. A megoldást nem a verseny korlátozásában, hanem a protestáns sajtó munkatársainak tömörítésben látta, amihez a mintát az Országos Pázmány Egyesületben találta meg. Ez a szervezet a katolikus újságírók képzése és érdemvédelmének ellátása mellett arra is vállalkozott, hogy figyelemmel kíséresse a polgári sajtó híreit és az egyház érdekeit sértő közlemények megjelenése esetén helyreigazítás közlésével beavatkozzon.⁴³ Hamar emellett szükségesnek látta egy protestáns sajtóiroda, vagyis egyfajta hírügynökség szervezését, amihez a hivatalos egyházak rendszeres anyagi és erkölcsi támogatását is elengedhetetlennek ítélte.⁴⁴

A tervezetből kiszáradt a valóság lett, amikor 1909 márciusában elindult a katolikus sajtópropaganda ellensúlyozására vállalkozó Protestáns Központi Sajtóiroda munkája, ami magánvállalkozásban valósult meg Ifjabb Lukács Gyula, a *Pesti Hírlap* protestáns referensének vezetésével. (A feladat elvégzésére egyébként Gonda Henrik ügyvéd, a *Magyar Tudósító* című nyomatos szerkesztője szintén ajánlatot tett.) A Sajtóiroda, amely csak három napnál nem régebbi, általános érdeklődésre számot tartó egyházi híreket közölt, kartellszerű formában kezdte meg működését: az egyházi lapok díjmentesen rendelkezésre bocsátotta minden hírét, a napilapoknak viszont csak azokat, amelyek számukra is kifejezetten érdekesek lehettek. A Sajtóiroda látta el továbbá az egyházkerületi és egyetemes gyűlésekről való hírszolgálatot is. A munka fejében a vállalkozás anyagi támogatást kapott, az első évben a református, evangélikus és unitárius egyházkerületek egyenként évi 323 korona évi fenntartási segélyt nyújtottak a

⁴¹ Az Orsz. Ref. Lelkészegyesület megalakulása és az egyesület első kongresszusa. In: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1907. szeptember 29. 618. p.

⁴² TUDÓSÍTÓ: Az ORLE választmányi ülése. In: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1908. április 12. 234. p.

⁴³ KLESTENITZ, 2013. 66–68. p.

⁴⁴ HAMAR ISTVÁN: Szervezzük a prot. sajtót. In: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1907. június 30. 402. p.

számára.⁴⁵ 1910-ben Lukáts javaslatára az ideiglenes megbízást öt éves időtartamra meghosszabbították, és az éves segélyt felemelték ötszáz koronára.⁴⁶ Ennek eredményeként a Sajtóiroda tevékenysége állandósult.

Az 1900-as évtized végére a napisajtót sürgető protestáns érvelésben új szempontok jelentkeztek, amelyekben a liberális sajtó erkölcstelenségét, társadalmilag „veszélyes” voltát hirdető katolikus nézetek⁴⁷ hatása érhető tetten. Jó példa erre a Kálvin Szövetség 1912-es emlékirata, amely leszögezte:

„A sajtó egy része nemcsak hogy minden vallásos meggyőződést gúnytárggyá tesz, de alattomosan közbeszórt hírekkel, célzásokkal a legerősebb emberi hitet is ingadozóvá, kételkedővé igyekszik változtatni. Hírszolgálatában akárhányszor nyíltan támadja az egyházat, irodalmi, művészi rovatában legtöbbször anyagi világnézetnek áldoz, apróhirdetéseinek egy részében pedig a testiségnek, az érzéki örömeknek hajszolására nyújt alkalmat és segítőkezet.”

Ennek ellenére a szerzők elvetették a jogi fellépés lehetőségét, hiszen úgy látták, hogy ez nem hozna gyakorlati eredményt, csak arra lenne jó, hogy újabb támadásoknak tegyék ki az egyházakat. Ezért inkább az olvasóközönség megfelelő „megnevelését” ajánlották, vagyis annak elérését, hogy a protestáns polgárok ne járassanak erkölcsi szempontból veszélyesnek tartott lapokat.⁴⁸

Az emlékirat ugyanakkor annak a fontos változásnak a kezdetét is jelzi, hogy a sajtókoncepciónak az – a korábban teljes egyetértéssel övezett – eleme, amely a lapindítást közös protestáns alapon képzelte el, a történelmi kálvinizmus irányzatának jelentkezése következtében megkérdőjeleződött, hiszen a Kálvin Szövetség már tisztán református alapon kívánt lapot indítani.

A történelmi kálvinizmus képviselői számára ugyanakkor a „destruktív” sajtó elleni fellépés gondolata, ami a katolikus sajtómozgalom vezetői számára magától értetődő volt, elvi szempontok miatt problémás kérdésnek tartaná a drákói rendszabályok, például a szigorú cenzúra indítványozását a hírlapirodalom ellen, mert ez protestáns alapon eleve lehetetlen. „És a sajtónak elvégre a nyers joga mindig megvan ahhoz, hogy oly szellemet terjesszen, amelyet ő helyesnek tart. A protestantizmus sohasem állhat a gondolat elnyomása mellett, de annál inkább készen kell állania teljes szellemi fegyverzetben, szellemi párbajra és harcra azokkal, akik az ő világnézetét támadják” – írta. Ezért első lépésként a protestánsok öntudatos olvasóközönséggé való nevelését sürgette, hogy ezáltal létrejöjjön a megfelelő felvevőpiac a tervezett napilap és a többi protestáns sajtótermék szá-

⁴⁵ Prot. Központi Sajtóiroda. In: *Evangelikus Óráló*, 1909. március 4. 81–82.; A tiszai ág. h. ev. egyházkerület Debrecenben, 1909. évi szeptember 16–17. napjain megtartott közgyűlésének jegyzőkönyve. Nyíregyháza, é. n. 162. p.

⁴⁶ A tiszai ág. hitv. evang. egyházkerület Poprádon, 1910. évi augusztus hó 26. és 27. napjain tartott közgyűlésének jegyzőkönyve. Miskolc, 1910. 154–155. p.

⁴⁷ KLESTENITZ, 2013. 31–39. p.

⁴⁸ A Dunamelléki Református Egyházkerület 1912. november 2-ik és következő napjain Budapesten tartott rendes közgyűlésének Jegyzőkönyve. Budapest, 1912. 76–78. p.

mára. „És ha ezek megvannak, akkor kezdünk csak mi majd ismét számottevő tényezők lenni a nemzet szellemi életében s félelmetes ellenfelek lenni ellenségeink szemében” – biztatta olvasóit.⁴⁹

A tervezetésnek az első világháború éveit hozták új lendületet. A hátszobában folyamatosan romló életfeltételek és az ebből következő társadalmi elégedetlenség olyan tényezőt jelentett, amely az egyházak elitjét a közösségek tömörítésére és a „destruktív” irányzatok elleni fellépésre ösztönözte. Ezt jelzi a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* 1916. karácsonyán megjelent cikke, amely arra szólította fel a Kálvin Szövetséget, hogy alakítsa át a lapot sajtószakosztályt és hozzon létre református napilapot. Erre a célra egy kongresszus alakítását javasolta, amely a sajtópropaganda gyakorlati megvalósítását tervezte volna meg. Úgy vélte, hogy a célra elegendő lenne mindössze százezer korona, amit intenzív munkával rövid idő alatt össze lehetne gyűjteni.⁵⁰

A jogász-közgazdász Gesztelyi Nagy László – a katolikus sajtómozgalom eredményei mellett – szintén a „destruktív sajtó” megerősödésével indokolta saját javaslatát a protestáns napilap indítására. „Ha a háború utáni építő nagy munkában nem a szigorúan keresztyénies gondolkodás és érzület lesz a vezető elv, ha népünket e romboló szellem keríti hatalmába, akkor meghódoltunk annak az iránynak, mely elősegíti a magyar faj pusztulását” – jelentette ki. Fontosnak tartotta, hogy a vállalkozást ne egyháziak, hanem egy már tapasztalt, tekintélyes újságíró irányítsa, hiszen egy országos napilap egészen más szerkesztési gyakorlatot követel meg, mint egy hagyományos egyházi folyóirat. A rovatvezetők ugyanakkor már lehetnének „odaváló egyházi és világi emberek”, akiknek mindenképpen főállású munkatársaknak kellene lenniük, hogy minden energiájukat az újságírásra fordíthassák. Szükségesnek tartotta, hogy a lapnak legyen állandó egyházpolitikai és szociálpolitikai rovata, mert „e két eszme a háború utáni társadalmi kérdések előterében fog állani”. Azt is kívánatosnak ítélte, hogy a lap tudatosan kerüljön el bármiféle felkezeti torzsalkodást, és minden betűjében az Isten országát szolgálja. Az anyagiak előteremtésére részvénytársaság alapítását javasolta 20–50, esetleg 100 koronás részvények kibocsátásával. Azt kívánta, hogy a lap egyaránt célozza meg az egyháziakat és a világiakat, illetve a „nép fiait”, úgy, hogy legalább tízezer előfizetőt lehessen szerezni. Az egyháztagok megosztottsága miatt a politikai irányvonal meghatározását különösen kényes kérdésnek ítélte, ezért nagy mérsékletet várt és a helyes „arany középút” eltalálását sürgette. Reményt keltőnek találta *Az Est* példáját, amely szerinte annak ellenére lett a legolvasottabb lappá, hogy nem folytat semmiféle pártpolitikát. „Megmondja mindenről és

⁴⁹ SEBESTYÉN JENŐ: A keresztyén világnézet és a magyar sajtó. In: *Protestáns Szemle*, 1912. 582–583. p.

⁵⁰ DEÁK IMRE: Református napilap. In: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1916. december 24. 616. p.

⁵¹ *Az Est* a világháború éveiben a legolvasottabb magyar lappá vált, átlagos napi példányszáma negyedmillió fölé volt. BALOGH JÁNOS MÁTYÁS: Üzleti újságírói fővárosi napisajtó a dualizmus korában. A budapesti sajtóipar születése. Bp., 2014. (Doktori disszertáció. ELTE BTK) Bp., 2014. 119. p.

mindenkiról az igazat, a való tényt és a további kommentárokat az olvasóra bizza. Újságírói tollal és kézzel e kérdést is meg lehetne oldani.”⁵²

Gaál Ferenc, a Heves vármegyei Poroszló lelkésze úgy vélte, hogy a kérdés anyagi oldalát két részre kell bontani: az olcsó, népszerű vallásos és hitelesítő református traktátusok készítésére egy sajtóalap létrehozását javasolta közadakozásból; emellett egy református nyomda és lapkiadó alapítását is szükségesnek ítélte, amit viszont üzleti alapon, részvénytársaságként tervezett, hiszen úgy vélte, hogy ennek tevékenysége anyagilag is gyümölcsöző lesz. Becslése szerint a kétezzer gyülekezetből összejöhet kétszázezer korona kezdőtőke, ami biztosíthatja a vállalkozás teljes sikerét. Emellett külön hangsúlyozta: „Ne legyen ez a nyomda és sajtóvállalat más, mint ref. jellegű. Ne közösködjünk mi senkivel. Ez nem kívánatos, s nincs is rá szükség, még ha a megindítandó napilap nem exkluzív kálvinista, hanem protestáns szellemű lesz is. Közös vagyon vizsgálódásra vihet, mint a közös ló használata.”⁵³

Marjay Károly tábori lelkész – a háborús szenvedések egyik következményeként egyre népszerűbbé váló elképzelést⁵⁴ képviselve – arról írt, hogy a világháborút nem az uralkodók és a diplomaták „csinálták” meg, hanem a világhatalommá vált sajtó, ezért a békét is a sajtó fogja megteremteni. Ez ugyanis „mint a cseppekben aláhulló víz, még a kősziklában is utat vág magának: ez a naponként agyába törő ólombetűs hadsereg is észrevétlenül átformálja apránként az ember egész gondolkozásmódját”. Ezután a szociáldemokraták és a katolikusok kiterjedt sajtómunkájára hivatkozott követendő példaként, majd figyelmeztetett: a református jelző nem azt jelenti, hogy „valami bibliamagyarázatos, »szent« lap” lenne szükséges: ehelyett modern hírlapot kíván, amely azonban „szinte láthatatlanul van átitatva az evangéliumi keresztyénység savával”.⁵⁵

A Kálvin Szövetség lapindítási tervei kapcsán Fiers Elek, a szervezet titkára arra figyelmeztetett, hogy a pénzgyűjtés csak a lelkészi kar közreműködésével elképzelhető, azonban ennek magatartása egyelőre nem garantálható. Ezután arra intette az érdekelteket, hogy megítélésük a külvilágban kezd igen kedvezőtlené válni, és Móricz Zsigmond *A fákllya* című regényére, illetve ennek utcai plakátjára utalt, amely a „progresszív kultúra” jegyében egy református pap torzképét ábrázolta.

„Ez csak a nyitány s folytatása következik. Ha ők ma ki mertek állani, s egy otthon már jól begyakorolt gesztussal reánk mutatva ezt mondják: nézzétek emberek, ez az a régi lim-lom, a melyet el kell takarítani a »haladás« útjából [...] akkor ez nem tréfa, hanem nekünk szóló komoly lecke, a mi tehetetlenségünkről. A katolicizmusról már nem mernek így beszélni, mert az hatalmas sajtóhálózatával már megszervezte a maga tömegeit.”

⁵² GESZTELYI NAGY LÁSZLÓ: A protestáns napilap kérdéséhez. In: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1916. november 12. 542–543. p.

⁵³ GAÁL FERENC: A mi sajtónk. In: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1917. március 18. 117–119. p.

⁵⁴ KLESTENITZ TIBOR: A tördőfés és az újságírók. Sajtóellenesség a keresztyén-nemzeti kurzus éveiben, 1919–1922. In: *Médiakutató*, 2010. 2. sz. 86–87. p.

⁵⁵ MARJAY KÁROLY: Református napilap I. In: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1917. május 13. 215–216. p.

Fiers szerint erre csak az lehet a méltó válasz, ha a kálvinisták létrehozzák a legalább 20–25 ezer fős értelmiségi olvasótábort megszólító folyóiratukat és a 200–300 ezer embert elérő napilapukat.⁵⁶

A Kálvin Szövetség vezetői kézbe is vették a kezdeményezést, és 1917 októberében részvényjegyzési felhívást bocsájtottak ki a Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság megalapítására, ezer darab, kétszáz korona névértékű részvényre.⁵⁷ A felhívást kétszáz tehetősebb budapesti egyháztagnak juttatták el, a jegyzés meg is indult, bár az eredetileg remélt október 30-i határidőre nem sikerült befejezni, hiszen ekkorra mindössze hetvenezer korona gyűlt össze. A társaság ezután felerősítette a propagandamunkát, Fiers Eleket „utazó titkárként” körútra indította, valamint az ország összes református lelkészét megkereste, és megkérte őket, hogy közöljék az egyházközség „intelligensebb és vagyonosabb tagjainak jegyzékét”, a címekre pedig felhívásokat küldött. Ennek eredményeként Kecskemétről több mint harmincezer, Nagykőrösről mintegy huszonkétezer, Miskolcra öt ezer, Kisvárdáról hétezer-nyolcszáz korona jegyzés érkezett. A végső határidőig 1375 darab részvényt jegyzett 658 fő, vagyis mintegy 75 000 koronás túljegyzést sikerül elérni.⁵⁸

Ugyanakkor a lapkiadás kérdésében aggodalomra adhatott okot a koncepcionális különbségek fennmaradása, hiszen – mint azt a korábbiakban is láthattuk – a református lelkészi kar nem volt egységes az ideális sajtóstratégia megítélésében. A vita a jegyzés idején is folytatódott: Okos Gyula ősényi református lelkész például azt kívánta, hogy az indítandó néplap kizárólagosan kötelezze el magát az „egészséges, igazságos mezőgazdasági politika” jelszava mellett, amivel szerinte szerencsésen egyesíteni lehetne a kisgazdapárt és a „teoretikus, nagybirtokos színezetű” OMGE programját. Ezt olyan fontosnak tartotta, hogy a siker érdekében még az összes többi református folyóirat ideiglenes szüneteltetésének lehetőségét is felvetette.⁵⁹

A lapkiadás előkészítésére egyesek külön társaság létrehozását tartották szükségesnek: Deák Imre majorházi lelkész kezdeményezésére létrejött a Református Vízesőpp Társaság, amely 1917. szeptember 19-én tartotta első értekezletét a Ráday könyvtár nagytermében. Deák felvetését az agitáció útján előteremtett alaptókeről és a napilap megindításáról élénk vita követte. Nagy Ferenc esperes például nem találta a reformátusok helyzetét érettnak a lapkiadás terheinek elviselésére, komoly problémát látott a politikai irányvonal kérdésében, és inkább a nyomda ügyét, illetve egy református ifjúsági és gyermeklap indítását ítélte elsődlegesnek. Sebestyén Jenő viszont kiállt a tiszta kálvinizmus talaján álló napilap gondolata mel-

⁵⁶ FIERS ELEK: A kálvinista pap torzképe a pesti utcán. In: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1917. július 29. 348. p.

⁵⁷ A felhívást Petri Elek, Bernát István, Ballagi Aladár, György Endre, Gonda Béla és Németh József jegyezte. Egy alapítás. In: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1917. október 14. 454. p.

⁵⁸ A Bethlen Gábor irodalmi részvénytársaság. In: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1917. november 11. 523. p.; GONDA BÉLA: A mi nyomdánk. In: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1918. január 13. 18–19. p.

⁵⁹ OKOS GYULA: Levél a szerkesztőhöz. In: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1917. november 25. 552. p.

lett, mivel szerinte ez a világnézeti program olyan erős, hogy emellett a politikai nézetkülönbségeknek nem lehet szerepe. Továbbá egy külön sajtóegyesület létrehozását is sürgette, „hogy legyenek emberek, akik kizárólag ezért dolgoznak”. Lévy Lajos és Deák Imre ezután indítványozta, hogy az értekezlet azonnal hozza létre a Református Sajtóegyesületet, ám a többség úgy döntött, hogy magát előértekezletnek tekinti csupán, az alakuló közgyűlés előkészítésére pedig bizottságot küldött ki.⁶⁰ Ennek egyik tagja, Kováts István decemberben állt hivatalosan is a nyilvánosság elé a Sajtóegyesület gondolatával, amelynek elsősorban a sajtópropaganda szervezését, a katolikus mintát követő „sajtóvasárnapok” és egyéb propaganda- és pénzgyűjtési akciók végrehajtását szánta feladatul. Emellett azt remélte, hogy a szervezet képes lesz megszüntetni a sajtóügy terén „minden kerületi versengésből, avagy teológiai irányzathoz” származó⁶¹ ellentétet.

Az egyesület megalakulására 1918. január 31-én került sor a Ráday könyvtár olvasótermében. A résztvevők a református napilap megindítására és a felekezeti sajtó fejlesztésére vállalkozó egyesület elnökévé Haypál Benő budai lelkész, alelnökévé pedig Kis József pápai esperes, Ravasz László kolozsvári teológiai tanárt, Soltész Elemér nagybányai lelkész és Munkácsi Süteő István egyházkerületi tanácsbíróvá választották meg. Négy szakosztályt is megalakítottak a nyomdaügy, a népies kiadványok, a tudományos kiadványok és a napilap ügyeinek előmozdítására.⁶² Az egyesület a propaganda céljaira március 15-től kezdve havonta tízezer példányban – a februárban meginduló Bethlen nyomda kivitelezésében⁶³ – megjelentette agitációs havilapját, a *Református Sajtót*, amelynek első számát minden lelkészi hivatalba megküldték.⁶⁴

Kezdetben az energiák nagy részét a taggyűjtés, illetve a vidéki gyülekezetekben tartott propagandaakciók szervezése kötötte le.⁶⁵ Ennek során azzal a problémával is meg kellett küzdeniük, hogy a Bangha Béla jezsuita páter által szervezett „keresztény” vállalkozás, a Központi Sajtóvállalat részvényjegyzési propagandája sok protestánst is meggyőzött, a Református Sajtóegyesületnek ezért ennek hatásával is meg kellett küzdenie.⁶⁶ A napilap megindítására azonban nem történetek komolyabb erőfeszítések,

⁶⁰ Értekezlet a református sajtó érdekében. In: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1917. szeptember 23. 424. p.

⁶¹ KOVÁTS ISTVÁN: Alakítsuk meg a Református Sajtóegyesületet! In: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1917. december 2. 566. p.; KOVÁTS ISTVÁN: Alakítsuk meg a ref. sajtóegyesületet! In: *Dunántúli Protestáns Lap*, 1917. december 9. 328. p.

⁶² A Református Sajtóegyesület alakuló közgyűlése. In: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1918. február 10. 51–52. p.; A Református Sajtóegyesület alakuló közgyűlése. In: *Református Sajtó*, 1918. március 15. 3. p.

⁶³ A nyomda emellett átvette a Protestáns Egyházi és Iskolai Lap és a Református Katonák Lapja nyomtatását is. Változás. In: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1918. április 7. 133. p.

⁶⁴ Református Sajtó. In: *Dunántúli Protestáns Lap*, 1918. március 31. 63–64. p.

⁶⁵ A hívek áldozatkészségének igénybevétele a gazdasági körülmények folyamatos romlása miatt sok nehézséggel járt. A nagykőrösi lelkész például csak azután merte megkezdeni a taggyűjtést az egyesület számára, miután sikerült elérni a településen a gabonarekvirálás elkerülését. Patonay Dezső levele, s.d. – A Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára. C 142 (= Református Sajtóegyesület, nyugták és kiadási okmányok, 1918–1923.)

⁶⁶ Erről ld.: KLESTENITZ TIBOR: Felekezeti reneszánsz és „általános kereszténység” az 1920-as évek magyar katolikus sajtójában. In: *Kommentár*, 2010. 5. sz. 55–56. p.

annak ellenére sem, hogy a Sajtóegyesület a konventi ülések alkalmából nem hivatalos tanácskozásokat tartott a református egyház vezetőivel. Ennek kapcsán erősen hangsúlyozták a református koncentráció gondolatát, vagyis azt, hogy a napilapot csak teljes összefogással, „mindennemű egyéni és kerületi partikuláris érdek és személyi kultusz félretételével, kizárólag nagy közös elvek és ideálok szolgálata érdekében” lehet megvalósítani.⁶⁷ Az egyesület választmánya csak 1918 októberében kezdte el a gyakorlati lehetőségek felmérését, amikor készségét fejezte ki, hogy átveszi és napilappá fejleszti az Országos Református Lelkészegyesület kiadásában álló *Vasárnap* című néplapot.⁶⁸ Ez az elképzelés azonban végül nem jutott el a megvalósulásig.

Az immáron nem közös protestáns, hanem határozottan református felekezeti alapon meginduló szervezkedés ugyanakkor arra készítette az evangélikusokat, hogy új utakat keressenek a sajtóstratégia terén. Scholtz Ödön ágfalvai lelkész, esperes 1918 márciusában felvetette az önálló evangélikus napilap alapításának lehetőségét, és arra hívta fel hittestvérei figyelmét, hogy a közelgő békekötés után még hevesebben fog fellángolni „a világnézetek harca”, ezért minden áldozatot meg kell hozni a cél érdekében. Ezt azonban mégsem érezte reálisnak, ezért, mintegy második lehetőségként felvetette, hogy az egyháznak adakozás, részvényjegyzés, agitáció útján pénzt kell szereznie, majd ebből néhány már fennálló, az evangélikusok által korábban is olvasott lapot kellene támogatnia.⁶⁹ Paulik János nyíregyházi lelkész hasonló álláspontot képviselt: úgy látta, hogy a napilapindításhoz szükséges tőkét nem képesek egyhamar összegyűjteni – még esetleg a reformátusokkal együtt sem –, ráadásul kérdésesnek ítélte, „hogyan egy talán politikailag színtelen, de felekezeti nagyon is kiabáló-színű lap tudna-e maga körül annyi előfizetőt csoportosítani, amennyi annak fenntartásához szükséges.” Ezért egy már meglévő, elterjedtebb napilap befolyásolását tartotta volna megfelelőnek, és ezt az álláspontot hivatalosan magáévá tette az általa vezetett tiszakerületi lelkészegyesület is.⁷⁰

* * *

Megállapíthatjuk tehát, hogy a napilap alapításának gondolata az 1890-es évek első fele, az egyházpolitikai küzdelem korszakától kezdve gyakran szerepelt a protestáns nyilvánosság különböző fórumain. Számos gondolkodó tartotta volna előnyösnek a legkorszerűbbnek számító tömegtájékoztatási eszköz felhasználását a katolikusok jelentette kihívás, illetve a belső egyházi szempontok miatt is. A megvalósítás azonban igen nehéz feladatnak ígérkezett, hiszen a megfelelő sajtópiaci ismeretek korlátozott megléte, a protestánsok belső megosztottsága, az egyházkerületi rendszer, a teológiai áramlatok között jelentkező ellentétek, valamint – ahogyan azt a *Magyar Szó* ügye is megmutatta – a politikai nézetkülönbségek szintén nehe-

⁶⁷ SEBESTYÉN JENŐ: Református koncentráció. In: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1918. május 5. 161. p.

⁶⁸ Választmányi ülés. In: *Református Sajtó*, 1918. október 15. 3. p.

⁶⁹ SCHOLTZ ÖDÖN: Evangélikus napilapot! In: *Evangélikus Órálló*, 1918. március 16. 82. p.

⁷⁰ PAULIK JÁNOS: A protestáns sajtó kérdése. In: *Evangélikus Órálló*, 1918. augusztus 24. 257–259. p.

zítették a hatékony és közös cselekvést. A korszak végére pedig a korábban nagyrészt alapelvként kezelt elgondolás, a közös protestáns napilap eszméje is megkérdőjeleződött, a reformátusok és az evangélikusok is inkább saját felekezeti orgánum indítását tartották volna kívánatosnak, a gyakorlati megvalósítás azonban – a világháborús tapasztalatok nyomán meginduló szervezőmunka dacára – még az elképzelések fő támogatói szerint is igen távolinak tűnt.